

ΑΡΘΡΑ - ΟΜΙΛΙΕΣ

(1970 - 1985)

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

Πρώτη δουλειά τών υπευθύνων οικονομικής πολιτικής τής πρώτης μεταδικτατορικής κυβέρνησης είναι νά αναθέσουν σέ μιά ομάδα ἐπιστημόνων νά ἐκτιμήσει σέ ποιά ἔκταση ἡ στρατιωτική δικτατορία ἐξάρθρωσε τήν ἐλληνική οἰκονομία: Πόσο βαθιές εἶναι οἱ νομισματικές διαταραχές (ὁ πληθωρισμός καί ἡ ὕφεση) πού μᾶς κληροδότησε· σέ ποιοῦ βαθμό καθυστέρησε τίς διαρθρωτικές ἀλλαγές γιά γρήγορη καί αὐτοδύναμη ἀνάπτυξη τής χώρας· πόσο διέστρεψε τή φυσιογνωμία τής οἰκονομίας· τί καταστροφές ἔκανε στό φυσικό περιβάλλον· σέ ποιοῦ βαθμό χρέωσε τόν ἐλληνικό λαό στό ξένο τοκογλυφικό κεφάλαιο· πόσο μεγάλωσε τίς ἀνισότητες ἀνάμεσα στήν πλούσια τάξη καί τά μεγάλα λαϊκά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, κλπ. κλπ.

Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτές χρειάζονται, πρῶτον, γιά νά διαφωτιστοῦν οἱ φορεῖς τής οἰκονομικής πολιτικής στό τί μέτρα πρέπει νά πάρουν γιά νά ἀνακοπεῖ ἡ οἰκονομική κατάρρευση. Χρειάζονται, δεύτερον, γιά νά ἐκτιμηθοῦν οἱ θυσίες πού θά ζητηθοῦν ἀπό τό λαό γιά νά ὀρθοποδήσει ἡ οἰκονομία. Ἀλλά, πρωταρχικά, αὐτές οἱ ἐκτιμήσεις χρειάζονται γιά νά μάθουμε ὅλοι τί δεινά μπορεῖ νά ἐπισωρεύσει μιά δικτατορία σέ ἓνα λαό.

Ἡ στατιστική ἐκτίμηση τών συνεπειῶν τής οἰκονομικής πολιτικής τής δικτατορίας δέν εἶναι εὐκόλη δουλειά καί δέν μπορεῖ νά γίνει ἀπό ἓνα μόνο ἐπιστήμονα. Χρειάζεται νά δουλέψει ομάδα ἐπιστημόνων ἐφοδιασμένη μέ σύγχρονες ὑπολογιστικές μηχανές, πού νά διαθέτει ὅλα τά ἀληθινά στατιστικά δεδομένα —ὄχι τά παραποιημένα πού δημοσίευε ἡ δικτατορική

κυβέρνηση για να εμφανίζει την κατάσταση όπως ήθελε— και κυρίως τα στοιχεία που μέχρι τώρα κρατούσαν οι δικτάτορες απόκρυφα από το λαό (όπως οι όροι εξωτερικού δημόσιου δανεισμού). Παρόλο ότι δε διαθέτω τις διευκολύνσεις αυτές, θα προσπαθήσω σ' αυτό εδώ τό άρθρο να δώσω μια άμυδρή εικόνα των όδυνηρών οικονομικών συνεπειών της δικτατορίας.

ΟΙ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Μετά τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τόν εμφύλιο σπαραγμό, ό έλλη- νικός λαός, έχοντας τήν έμπειρία τής οικονομικής και πολιτικής καθυστέ- ρησης τής μεταξικής δικτατορίας, δέν άργησε να συνειδητοποιήσει τήν ανάγκη για:

α) Γρήγορη οικονομική ανάπτυξη, ώστε να μπορέσει ή χώρα να φθάσει σε σύντομο σχετικά διάστημα τά επίπεδα ευημερίας και πολιτισμού των άλλων αναπτυγμένων χωρών τής Ευρώπης.

β) Ανάπτυξη ανεξάρτητη από τό ξένο εκμεταλλευτικό κεφάλαιο, ώστε οι καρποί του μόχθου του λαού να μένουν στή χώρα παραγωγής.

γ) Δίκαιη κατανομή τής θυσίας για τήν ανάπτυξη μέ περιορισμό τής σπατάλης του πλεονάσματος σε προκλητικά πολυτελή κατανάλωση από τήν πλούσια τάξη.

δ) Δίκαιη διανομή των καρπών τής ανάπτυξης μέ αύξηση τής μερίδας των εργατών και αγροτών στό έθνικό εισόδημα.

Αυτές ήταν οι βασικές επιδιώξεις και προσδοκίες του ελληνικού λαού.

Από τά στατιστικά στοιχεία που έχουμε προκύπτει ότι στήν προδικτα- τορική περίοδο 1950-1966 έγινε αξιόλογη πρόοδος από πλευράς ρυθμού ανάπτυξης τής χώρας. Πραγματοποιήθηκε μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του έγχωριου προϊόντος 6% και μειώθηκε ως ένα βαθμό τό τεράστιο χάσμα στό κατά κεφαλήν εισόδημα ανάμεσα στήν Ελλάδα και τις άλλες ανα- πτυγμένες χώρες τής Ευρώπης¹. Ελάχιστες όμως ήταν οι διαρθρωτικές αλλαγές που θα διασφάλιζαν αυτοδύναμη ανάπτυξη τής χώρας. Μέ τούς

1. Τό 1953 τό κατά κεφαλήν εισόδημα τής Ελλάδας αντιπροσώπευε τό 40% του μέσου κατά κεφαλήν εισοδήματος των χωρών τής Ευρώπης. Τό 1966 αντιπροσώπευε τό 50% περίπου, τό χάσμα μίκρυνε κάπως αλλά παραμένει ακόμη τεράστιο.

φυσικούς πόρους, τό ανθρώπινο δυναμικό καί τά αποταμιευτικά πλεονάσματα πού διέθετε ό τόπος, μπορούσαν νά είχαν πραγματοποιηθεῖ σημαντικές διαρθρωτικές ἀλλαγές στήν οἰκονομία καί ὑψηλότεροι ρυθμοί ἀνάπτυξης, ὥστε νά εἴχαμε σχεδόν πλησιάσει τά ἐπίπεδα εὐημερίας τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Ὁ βασικότερος λόγος πού δέν ἔγιναν αὐτά ἦταν τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἐξουσία, τυπικά ἐκλεγμένη ἀπό τό λαό, ἦταν οὐσιαστικά δέσμια τῶν συμφερόντων τοῦ ντόπιου καί τοῦ ξένου κεφαλαίου καί ἀδυνατοῦσε νά προχωρήσει σέ θεσμικές ἀλλαγές πού θά ἐπέτρεπαν στό δημόσιο νά ἀναλάβει ἐκτεταμένη ἐπιχειρηματική δράση σέ κρίσιμους γιά τήν ἀνάπτυξη τομεῖς καί νά ἀξιοποιήσει παραγωγικά τό αποταμιευτικό πλεόνασμα πού κατασπαταλοῦσε ἡ πλούσια τάξη σέ στεῖρες μορφές δαπάνης². Τέτοιες θεσμικές ἀλλαγές ἀντιστρατεύονταν τά συμφέροντα τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας. Ἐτσι, σέ πρώτη φάση (1950-1960), ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, τοῦ πιό δυναμικοῦ κλάδου παραγωγῆς, ἀφέθηκε μοιρολατρικά στίς διαθέσεις καί τήν πρωτοβουλία τῶν ἐλλήνων ἐπιχειρηματιῶν πού στάθηκαν ἀνίκανοι νά αὐξήσουν ἔστω καί στό ἐλάχιστο τίς βιομηχανικές ἐπενδύσεις³ παρ' ὅλες τίς γενναιόδωρες φορολογικές παραχωρήσεις καί τό μεγάλο ὄγκο ἔργων ὑποδομῆς πού ἔκανε τό κράτος γιά νά τοῦς διευκολύνει. Τήν ἀδυναμία τῶν ἐλλήνων ἐπιχειρηματιῶν θά ἔπρεπε νά ἀναπληρώσει τό Δημόσιο μέ τήν ἴδρυση μεγάλων δημοσίων ἐπιχειρήσεων καί ἀγοράζοντας ἀπό τή διεθνή ἀγορά τήν τεχνολογία πού μάς ἔλειπε. Ἀντί γι' αὐτό, σέ δεύτερη φάση (1960 καί μετά), ἡ πολιτική ἐξουσία, ὑποταγμένη στήν ξένη ἐξάρτηση, ἀνοιξε τίς πόρτες στό ξένο ἐκμεταλλευτικό κεφάλαιο (Πεσινέ, Τόμ Πάπας κλπ.), στό ὁποῖο μάλιστα παραχώρησε μέ νόμο συνταγματικῆς ἰσχύος τέτοια προνόμια καί εὐνοίες πού ἡ ζημιὰ ἀπό τήν ξένη ἐκμετάλλευση ἴσως νά ἀντισταθμίζει ἢ ἀκόμη καί νά ξεπερνᾷ τό βραχυχρόνιο συναλλαγματικό ὄφελος καί τή μικρή αὐξηση τῆς ἀπασχόλησης ἀπό τίς βιομηχανίες αὐτές. Ὁ οἰκονομικός ἔλεγχος τῶν ξένων μονοπωλίων ἔφθασε τό 70-80% σέ ὀρισμένους κλάδους καί τό 30-40%

2. Κάθε χρόνο ἡ χώρα πλήρωνε πάνω ἀπό 150 ἑκατ. δολάρια γιά εἰσαγωγές πολυτελῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί ἀπό τή συνολική ἐθνική ἀποταμίευση τό 30% διοχετευόταν σέ πολυτελεῖς καί ἡμιπολυτελεῖς οἰκοδομές.

3. Οἱ ἐπενδύσεις στή βιομηχανία ἔμειναν στάσιμες στά ἐπίπεδα τῶν 2 δισεκ. δραχμῶν ὁλόκληρη τή δεκαετία 1950-1960. Τό ποσό τῶν ἐπενδύσεων στή μεταποίηση ἀντιπροσώπευε μόλις 1,5% τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, ἐνῶ οἱ ἐπενδύσεις σέ κατοικίες ἀντιπροσώπευαν 10%.

στό σύνολο της ελληνικής βιομηχανίας. Η δύναμη των ξένων μονοπωλίων ήταν τόσο μεγάλη ώστε όχι μόνο να επηρεάζει τις πολιτικές αποφάσεις, αλλά να απειλεί και αυτήν ακόμη την υπόσταση της εκλεγμένης από το λαό πολιτικής εξουσίας⁴. Η προσδοκία του ελληνικού λαού για γρήγορη και ανεξάρτητη από το ξένο εκμεταλλευτικό κεφάλαιο ανάπτυξη δέ φαινόταν να υλοποιείται.

Εκεί όμως που ο ελληνικός λαός διαψεύστηκε έντελως ήταν στις προσδοκίες του για δίκαιη κατανομή της θυσίας και των καρπών της ανάπτυξης. Το μεγαλύτερο βάρος για την ανάπτυξη έπεσε αναλογικά στις πλάτες των κατώτερων εισοδηματικών τάξεων. Από μία οικονομομετρική έρευνα που έκανα στη φυλακή⁵ προκύπτει ότι στις αρχές της δεκαετίας του '60 το συνολικό φορολογικό βάρος που έπεφτε στις πλάτες των κατώτερων εισοδηματικών τάξεων έφτανε το 32%, των μεσαίων τάξεων ήταν 22% και των ανώτερων μόνο 25%. Από την άλλη μεριά, το μεγαλύτερο μέρος του όφελους από τον τεράστιο όγκο έργων υποδομής του δημοσίου, που το κόστος τους βάρυνε τελικά μέσω της φορολογίας τά ευρύτερα στρώματα του λαού, καρπώνονταν λίγοι μεγαλοβιομήχανοι. Εξάλλου, η πλούσια τάξη, που έπρεπε να φέρει αναλογικά το μεγαλύτερο μέρος της θυσίας για την ανάπτυξη, σπαταλούσε το εισόδημά της σε πολυτελή κατανάλωση, που ήταν προκλητική σε ένα περιβάλλον όπου το επίπεδο διαβίωσης της μεγάλης μάζας του πληθυσμού ήταν χαμηλό και οι ανάγκες για παραγωγικές επενδύσεις τεράστιες.

Αλλά και η διανομή των καρπών της ανάπτυξης δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες του λαού για κοινωνική δικαιοσύνη. Από την ίδια έρευνα που έκανα στη φυλακή προκύπτει ότι στις αρχές της δεκαετίας του '60 υπήρχε στην Ελλάδα η μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της Ευρώπης, με εξαίρεση την Ισπανία και την Πορτογαλία. Το 40% του πληθυσμού που ανήκει στις κατώτερες εισοδηματικές τάξεις έπαιρνε μόνο το 9,5% του εθνικού εισοδήματος, το επόμενο 43% του πληθυσμού των μεσαίων τάξεων έπαιρνε το 32,5%, ενώ το 17%

4. Πολλά λέγονται για το ρόλο που έπαιξε ο Τόμ Πάπας στην επιβολή και τη στήριξη της απριλιανής δικτατορίας.

5. Η έρευνα αυτή δεν ήταν δυνατό να δημοσιευθεί τότε στην Ελλάδα. Τα βασικά αποτελέσματα και συμπεράσματά της δημοσιεύτηκαν στο αγγλικό περιοδικό *Economic Journal* το Σεπτέμβριο του 1972.

του πληθυσμού που άπαρτίζει την πλούσια τάξη έπαιρνε τό 58% του έθνικού εισοδήματος.

Στά τέλη τής δεκαετίας του '50 ο έλληνικός λαός συνειδητοποίησε ότι ή ύλοποίηση του όράματός του για άνώτερα επίπεδα εύημερίας και πολιτισμού προσκρούει στό σύμπλεγμα δυνάμεων τής όλιγαρχικής δεξιάς, του παλατιού και ξένων παραγόντων, που μέ διάφορες μεθόδους αλλοίωναν κάθε φορά τίς δημοκρατικές διαδικασίες μέ τρόπο που νά κρατούν πάγια στά χέρια τους τήν πολιτική έξουσία για νά προστατεύουν τά συμφέροντα του μεγάλου κεφαλαίου και νά διασφαλίζουν τήν ξένη εξάρτηση. Έτσι, ο λαός, μέ πρωτοπόρους τίς προοδευτικές πολιτικές δυνάμεις του τόπου και τίς οργανωμένες ομάδες πίεσης (συνδικαλιστικές, φοιτητικές, επιστημονικές και άλλες οργανώσεις) άρχισε έναν ειρηνικό πολιτικό άγώνα για τόν παραμερισμό τών κατεστημένων δυνάμεων και τήν πολιτική του άπελευθέρωση. Στό αποκορύφωμα του άγώνα του, επιβλήθηκε ή στρατιωτική δικτατορία.

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ

Η δικτατορία άνάκοψε τόν ειρηνικό άγώνα του λαού για πολιτική άπελευθέρωση και δημοκρατικό προγραμματισμό τής ανάπτυξής του. Κατάργησε όλους τούς θεσμούς και τίς διαδικασίες (κοινοβουλευτική διαδικασία, αίρετές διοικήσεις στό συνδικαλισμό, τήν τοπική αὐτοδιοίκηση κλπ.), που στήν προδικτατορική περίοδο άσκούσαν πίεση και έπιρροή για γρήγορη και δίκαιη ανάπτυξη. Οί βασικές αποφάσεις για τό ρυθμό, τή σύνθεση και τούς φορείς τής οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και για τήν κατανομή τής θυσίας και τή διανομή τών καρπών τής ανάπτυξης παίρνονταν από τόν πυρήνα τής στρατιωτικής χούντας έρήμην του λαού. Πρόθεση τής χούντας ήταν νά δημιουργήσει μία νέα οικονομική όλιγαρχία που νά τής είναι άπόλυτα πιστή και νά τή στηρίζει μέ τήν δύναμή της στήν έξουσία. Έτσι, όλόκληρο τό πλέγμα μέτρων οικονομικής πολιτικής τής δικτατορίας άποσκοπούσε συνειδητά στήν παραχώρηση μεγαλύτερων προνομίων στά ξένα μονοπώλια, στή θέσπιση χαριστικών παροχών στό έφοπλιστικό κεφάλαιο και στή δημιουργία εύκολων εύκαιριών εκμετάλλευσης τών λαϊκών στρωμάτων από τούς κεφαλαιούχους που δέν ήσαν διατεθειμένοι νά ριψοκινδυνεύσουν τά κεφάλαιά τους σέ βιομηχανικές επενδύσεις που συμβάλλουν πραγματικά στήν ανάπτυξη. Τέτοιες εύκαιρίες κερδοσκοπικής εκ-

μετάλλευσης μπορούσαν άνετα να δημιουργηθούν σε στείρους τομείς της οικονομίας, όπως οι οικοδομές, ο τουρισμός, οι εμπορομεσιτικές δραστηριότητες, που ελάχιστα διευρύνουν την παραγωγική δομή της χώρας. Τά αντιλαϊκά αυτά οικονομικά μέτρα είχαν όδυνηρές συνέπειες για τον τόπο. Οι πιο σοβαρές είναι: α) 'Ο πληθωρισμός και η ανεργία, β) 'Η υπερχρέωση του ελληνικού λαού στο ξένο τοκογλυφικό κεφάλαιο, γ) 'Η διεύρυνση της ήδη μεγάλης ανισότητας ανάμεσα στις ανώτερες και κατώτερες εισοδηματικές τάξεις και ε) 'Η αλλοίωση της φυσιογνωμίας της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Θά παραθέσουμε εδώ όρισμένα στοιχεία για να δείξουμε την έκταση των καταστροφικών αυτών συνεπειών και να επισημάνουμε, όσο είναι δυνατό, τις προεκτάσεις τους για το μέλλον της χώρας.

1) 'Η άπροθυμία συμμετοχής του λαού στην αναπτυξιακή προσπάθεια

Τά δύο πρώτα χρόνια μετά την επιβολή της δικτατορίας, ο μέσος ετήσιος ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης παρουσίασε σοβαρή πτώση. 'Από 8% την τελευταία προδικτατορική περίοδο έπεσε στο 5,5% την πρώτη διετία της δικτατορίας. Οι λόγοι δέν ήταν μόνο συγκυριακοί, αλλά σχετίζονταν στενά με την επιβολή της τυραννίας. 'Η προθυμία του λαού για συμμετοχή στην αναπτυξιακή προσπάθεια ατόνησε. Τούτο φαίνεται καθαρά από τά στοιχεία της καθαρής μετανάστευσης (αναχωρήσεις μείον αφίξεις). Τά τελευταία χρόνια πριν από τή δικτατορία ή καθρή μετανάστευση παρουσίαζε σταθερή πτώση. 'Από 68.000 άτομα τό 1963 έπεσε στις 23.000 άτομα τό 1966. Οι εργάτες μπορούσαν να βρουν εύκολα δουλειά στή χώρα και έτσι προτιμούσαν να εργάζονται στον τόπο τους. Μετά τή δικτατορία και παρ' όλη τήν έλλειψη εργατικών χεριών στην αγορά, ή καθρή μετανάστευση αύξήθηκε σε βαθμό που δέν έχει προηγούμενο. 'Από 23.000 άτομα τό 1966 έφτασε τά 90.000 άτομα τό 1969⁶. Οι εργάτες, ενώ μπορούσαν να βρουν εύκολα δουλειά στην πατρίδα τους, προτιμούσαν να ξενιτευτούν παρά να υπομένουν τά δεινά της τυραννίας. Πέρα από τήν άπροθυμία του λαού για συμμετοχή στην αναπτυξιακή προσπάθεια, ή

6. Βλ. αναλυτικά στοιχεία και σχόλια στο βιβλίο, 'Αγορά 'Εργασίας και Διάρθρωσις 'Αμοιβών εις τήν 'Ελληνικήν Βιομηχανίαν, 'Εκδοση Συνδέσμου 'Ελλήνων Βιομηχάνων, σσ. 40-42.

σοβαρή πτώση του ρυθμού ανάπτυξης στά δύο πρώτα χρόνια της δικτατορίας οφείλεται και στή σημαντική μείωση των βιομηχανικών επενδύσεων. Ἡ ἐπιβολή της δικτατορίας δημιούργησε κλίμα ἀβεβαιότητας καί ἀστάθειας πού ἔκανε πολλούς Ἕλληνες καί ξένους κεφαλαιούχους νά ματαιώσουν τά ἐπενδυτικά τους σχέδια.

2) Πώς ἡ δικτατορία μᾶς ὁδήγησε σέ πληθωρισμό καί ἀνεργία καί ὑπεχρέωσε τόν ἑλληνικό λαό στό ξένο τοκογλυφικό κεφάλαιο.

Ἡ σοβαρή μείωση του ρυθμού ανάπτυξης στά πρώτα χρόνια της δικτατορίας ἀνησύχησε τούς δικτάτορες. Διαψεύδονταν παταγωδῶς στίς ἐπαγγελίες τους ὅτι κατάργησαν τή δημοκρατία γιά νά σώσουν δῆθεν τή χώρα ἀπό οἰκονομική καταστροφή. Ἐπρεπε «πάση θυσία» νά παρουσιάσουν ὑψηλούς ρυθμούς «ἀναπτύξεως». Ἡ ἐνδογενής ἀδυναμία της τυραννίας νά κινητοποιήσῃ τό λαό στήν ἀναπτυξιακή προσπάθεια καί τούς ἐπενδυτικούς φορεῖς σέ παραγωγικές ἐπενδύσεις ἦταν φανερό. Ἐπρεπε νά βρεῖ ἄλλες μεθόδους πολιτικῆς γιά νά δημιουργήσῃ τήν ψευδαίσθηση ὅτι ἡ χώρα «ἀναπτύσσεται» καί «εὐημερεῖ». Ἡ μέθοδος πού διάλεξε ἦταν ἀπλή καί ἑναρμονιζόταν ἀπόλυτα μέ τίς κερδοσκοπικές ἐπιδιώξεις του μεταπρατικοῦ κεφαλαίου. Κατάστρωσε καί ἐφάρμοσε ἓνα πρόγραμμα ἐνίσχυσης καί ἐπέκτασης τῶν πιό στείρων καί ἀντιπαραγωγικῶν κλάδων της οἰκονομίας: Αὐξήσε σημαντικά τήν κατασκευαστική δραστηριότητα του δημοσίου κυρίως σέ ἐξωραϊστικά ἔργα, δημόσια κτίρια, πλατεῖες καί ἄλλα μικροέργα χαμηλῆς ἀπόδοσης. Τά δημόσια ἔργα στήν ἐξαετία 1967-1972 διπλασιάστηκαν, ἐνῶ κατά τήν προηγούμενη ἐξαετία 1960-66 εἶχαν αὐξηθεῖ μόνο κατά 40%. Κατάργησε τούς πιστωτικούς περιορισμούς γιά οἰκοδομές καί ἔτσι ἄρχισε ἓνας ἄνευ προηγούμενου οἰκοδομικός ὄργασμός. Οἱ ἐπενδύσεις σέ κατοικίες καί ἄλλα κτίρια ἀπό 15,4 δισεκ. δρχ. τό 1967 ἔφτασαν τά 33 δισεκ. τό 1972, δηλαδή αὐξήθηκαν κατά 115%. Στήν προδικτατορική περίοδο 1961-66 εἶχαν αὐξηθεῖ μόνο κατά 60%. Ἄνοιξε τούς κρουνοὺς τῶν χρηματοδοτικῶν ὀργανισμῶν στή δανειοδότηση τῶν τουριστικῶν ξενοδοχείων καί ἐγκαταστάσεων. Στή δικτατορική ἐπταετία 1967-73 ἡ συνολική χρηματοδότηση του τουρισμοῦ ἐξαπλασιάστηκε. Κατάργησε τούς περιορισμούς στή χορήγηση καταναλωτικῶν δανείων. Γιά τή χρηματοδότηση τῶν στείρων αὐτῶν δαπανῶν, ἡ δικτατορία δέν ἀρκέστηκε στή χρησιμοποίηση τῶν ἀποταμιευτικῶν πλεονασμάτων του πληθυσμοῦ πού βρίσκονταν στίς τράπεζες (καταθέσεις) ἢ πού ἀντλοῦσε τό δημόσιο μέ

φόρους και δημόσια δάνεια. Χρησιμοποίησε σε μεγάλη έκταση τήν έκδοση πληθωρικού χρήματος.

Οι τεράστιες αυτές δαπάνες σε στείρους ή ελάχιστα παραγωγικούς τομείς είχαν σαν συνέπεια σημαντική αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων και της ζήτησης των μεσαίων και, αναλογικά, περισσότερο των ανώτερων εισοδηματικών τάξεων. Άλλα τά σπίτια, οι πλατείες, τα δημόσια κτίρια και οι τουριστικές εγκαταστάσεις που κατασκευάζονταν με τις δαπάνες αυτές δε διεύρυναν τήν παραγωγική δυναμικότητα της χώρας, ώστε να αυξηθεί αντίστοιχα ή παραγωγή αγαθών για να καλύψει τή ζήτηση που δημιουργούσαν. Από τήν άλλη μεριά, οι επενδύσεις στη βιομηχανία και τή γεωργία, που θα μπορούσαν ν' αυξήσουν τήν παραγωγή αγαθών για να καλύψουν τήν αυξημένη ζήτηση, παρουσίαζαν σημαντική κάμψη. Έτσι ή ζήτηση άρχισε να γίνεται όλοένα και μεγαλύτερη από τήν παραγωγή. Από έναν υπολογισμό που έκανα προκύπτει ότι ή υπερβάλλουσα ζήτηση (δηλαδή ή ζήτηση που δεν μπορεί να ικανοποιηθεί από τήν αύξηση της εγχώριας παραγωγής) από 15 δισεκ. δρχ. τό 1967 έφτασε τά 108,5 δισεκ. δρχ. τό 1973, δηλαδή έφταπλασιάστηκε (βλ. πίνακα). Η υπερβάλλουσα αυτή ζήτηση, τήν όποία δημιουργούσαν οι ύπερογκες δαπάνες σε οικοδομές και σε στείρα δημόσια έργα, ήταν μία πληθωρική δύναμη που θα ξεσπούσε σε αύξηση των τιμών αν δε βρίσκονταν αγαθά για να ικανοποιηθεί. Για να μην ξεσπάσει σε πληθωρική αύξηση των τιμών, οι δικτάτορες σκέφτηκαν να αφήσουν τήν υπερβάλλουσα ζήτηση να διοχετευθεί στό έξωτερικό. Άνοιξαν τις πόρτες στις εισαγωγές και έτσι μεγάλο μέρος της υπερβάλλουσας ζήτησης ικανοποιόταν με εισαγόμενα αγαθά. Στην έφταετία 1967-1973 οι εισαγωγές στό σύνολό τους σχεδόν τετραπλασιάστηκαν. Άλλα τό συνάλλαγμα που εισπράτταμε από τις εξαγωγές και τούς άδηλους πόρους, δεν έφτανε για να πληρωθεί ό μεγάλος αυτός όγκος εισαγωγών. Έτσι ή δικτατορία άρχισε να προσφεύγει στό ξένο τοκογλυφικό κεφάλαιο και να δανείζεται με έπαχθείς όρους⁷ για να πληρώνει τις τεράστιες αυξήσεις των εισαγωγών. Από στοιχειά που κατόρθωσα να βρω και από εκτιμήσεις που έκανα προκύπτει ότι τό

7. Η δικτατορική κυβέρνηση ποτέ δεν ανακοίνωσε στό λαό τούς όρους συνάψεως όλων των έξωτερικών δανείων. Διάχυτες όμως είναι οι πληροφορίες ότι πολλά δάνεια έχουν συναφθεί με τόκο 12% και υπό τό άρτιο 85-90% (πράγμα που ανεβάζει τόν τόκο σε 22-25%) και χρόνο λήξεως 3-5 χρόνια.

συνολικό έθνικό χρέος τής χώρας στό έξωτερικό από 1.107 εκατ. δολάρια τό 1967 έφτασε τά 2.583 εκατ. δολάρια τό 1972. Ειδικότερα, τό έξωτερικό δημόσιο χρέος από 580 εκατ. δολ. τό 1968 έφτασε τά 1.250 εκατ. δολάρια τό 1972.

Μέ τήν τακτική της αυτή ή δικτατορία κατόρθωνε νά δημιουργεί μία επίπλαστη εϋημερία πού κράτησε από τό 1969 μέχρι τό 1972. Σ' αυτή τήν περίοδο παρουσίασε μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης του έθνικοϋ προϊόντος 8,8%. 'Αλλά από αυτόν τό ρυθμό οί 4 περίπου ποσοστιαίες μονάδες προέρχονταν από στεΐρες καί αντιπαραγωγικές δραστηριότητες. 'Εξάλλου, στήν περίοδο αυτή ή δικτατορία δημιούργησε μία καταναλωτική άφθονία. 'Αλλά μεγάλο μέρος τής άφθονίας αυτής δέν προερχόταν από τήν έγχώρια παραγωγική προσπάθεια. 'Ηταν άπλώς «άγορές επί πιστώσει» ξένων άγαθών, τίς όποιες χρωστάμε ακόμη. 'Η δικτατορία υπεχρέωνε τόν έλληνικό λαό στό ξένο τοκογλυφικό κεφάλαιο γιά νά του δημιουργεί τήν ψευδαίσθηση ότι εϋημερεί. Τήν επίπλαστη εϋημερία τής δικτατορικής περιόδου θά τήν πληρώσουμε ακριβά αύριο, όταν θά πρέπει νά σφίξουμε τά ζωνάρια μας γιά νά έξοφλήσουμε τά τεράστια χρέη πού μάς επισώρευσε τό δικτατορικό καθεστώς. Αυτό ακριβώς τό γεγονός ήθελα νά τονίσω όταν στήν απολογία μου στό στρατοδικείο, τό 1970, έλεγα ότι «οί 'Ελληνες σήμερα τρώνε τό αύριανό τους ψωμί».

Τήν τακτική αυτή τής επίπλαστης εϋημερίας δέν μπόρεσε νά συνεχίσει ή δικτατορία περισσότερο από 4 χρόνια. Οί νόμοι στό καπιταλιστικό σύστημα τής άγοράς είναι άδύνατοι. 'Η υπερβάλλουσα ζήτηση πού δημιουργούσαν οί μή παραγωγικές δαπάνες έφτασε τό 1973 στό υπέρογκο ποσό των 108 δισεκ. δραχμών. 'Αν όλόκληρη ή ζήτηση αυτή κατευθυνόταν σέ εισαγόμενα άγαθά ήταν σχεδόν βέβαιο ότι ή χώρα θά έφτανε σέ συναλλαγματική χρεοκοπία. 'Οπως δείχνει ό πίνακας, από τά 108,5 δισεκ. υπερβάλλουσα ζήτηση, μόνο τά 48,5 δισεκ. καλύφθηκαν μέ εισαγόμενα άγαθά. Τοϋτο ήταν αρκετό γιά νά τριπλασιαστεί τό έλλειμμα του ίσοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μέ τό έξωτερικό (από 367 εκατ. δολάρια τό 1972 έφτασε τά 1.175 εκατ. δολ. τό 1973) καί νά αναγκαστεί ή χώρα νά δανειστεί μέσα σέ ένα χρόνο άλλα 1.000 εκατ. δολ. γιά νά πληρώσει τήν αύξηση των εισαγωγών. 'Ετσι τό έξωτερικό χρέος τής χώρας ξεπέρασε τό υπερβολικό ύψος των 3.300 εκατ. δολαρίων. Τά υπόλοιπα 63,6 δισεκ. δρχ. τής υπερβάλλουσας ζήτησης διοχετεύθηκαν στήν ελληνική αγορά καί ξέσπασαν σέ μία άνευ προηγουμένου στήν τελευταία είκοσαετία αύξηση

των τιμών (βλ. πίνακα). Έτσι φτάσαμε στον πληθωρισμό. Ο τιμάριθμος κόστους ζωής στη διάρκεια του 1973 ανέβηκε κατά 30,6%. Οι τιμές των τροφίμων, που αποτελούν τό μεγαλύτερο μέρος των οικογενειακών δαπανών των κατώτερων εισοδηματικών τάξεων, ανέβηκαν κατά μέσο όρο 38,6%. Ο δείκτης τιμών χονδρικής πώλησεως ανέβηκε κατά 48,3%. Ο πληθωρισμός δημιούργησε πανικό στο λαό. Άρχισε νά αποσύρει τίς καταθέσεις του καί νά αγοράζει αγαθά γιά αποθεματοποίηση, μετοχές, σπίτια, οικόπεδα. Οι κερδοσκόποι βρήκαν τήν εύκαιρία νά πραγματοποιήσουν μεγάλα κέρδη. Η προσδοκία αύξήσεως των τιμών τούς ώθοῦσε σέ αγορές καί αποθεματοποίηση μεγάλων ποσοτήτων αγαθών. Η συμπεριφορά αὐτή συντελοῦσε στήν ἐπιτάχυνση τοῦ πληθωρισμοῦ. Ὑπῆρχε κίνδυνος ὁ πληθωρισμός νά ἐξελιχθεῖ σέ καλπάζοντα καί νά αποδιοργανώσει τόν χρηματοδοτικό καί στή συνέχεια τόν παραγωγικό μηχανισμό τῆς χώρας. Οι δικτάτορες εἶδαν ὅτι ἡ τακτική αὐξηση των μή παραγωγικών δαπανών μέ σκοπό τή δημιουργία συνθηκῶν ἐπίπλαστης εὐημερίας δέν μπορούσε νά συνεχιστεῖ. Η ἀπάτη τῆς δικτατορίας ἀποκαλύφθηκε ἀπό τήν ἴδια τή λειτουργία των νόμων τῆς καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς.

Γιά νά ἀποτραπεί ὁ καλπάζων πληθωρισμός καί ἡ ἀποδιοργάνωση τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ ἔπρεπε νά τεθεῖ φραγμός στόν τεράστιο ὄγκο δαπανῶν σέ οἰκοδομές, τουριστικές ἐγκαταστάσεις, ἐξωραϊστικά ἔργα κλπ., καί νά μειωθεῖ ὁ ρυθμός ἀνάπτυξης στά ἐπίπεδα πού ἦταν συμφυῆ μέ τό δικτατορικό καθεστώς. Δέν ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος. Έτσι ἡ δικτατορία, θέλοντας καί μή, ἄρχισε ἀπό τά τέλη τοῦ 1973 ἀντίστροφη τακτική. Μείωσε τίς δαπάνες σέ δημόσια ἔργα. Ἐκοψε τά δάνεια γιά οἰκοδομές. Ἐπέβαλε εἰδικό φόρο ἀνά τετραγωνικό στίς νέες κατασκευές κατοικιῶν. Θέσπισε πιστωτικούς περιορισμούς γιά τό ἐμπόριο, τόν τουρισμό καί ἄλλους κλάδους. Αὐξηση τά ἐπιτόκια χρηματοδότησης. Πῆρε περιοριστικά μέτρα γιά ὀρισμένες κατηγορίες εἰσαγωγῶν. Μέ κάποια ὑστέρηση, τά μέτρα αὐτά εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τή ραγδαία μείωση τῆς δραστηριότητας στόν οἰκοδομικό τομέα καί τούς σχετιζόμενους μέ αὐτόν βιομηχανικούς κλάδους. Στό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1974 ὁ ὄγκος οἰκοδομῶν (βάσει ἀδειῶν) μειώθηκε κατά 57% σέ σύγκριση μέ τό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1973. Ἀπό τόν Ἀπρίλη τοῦ 1974 οἱ δείκτες βιομηχανικῆς παραγωγῆς παρουσιάζουν συνεχῆ μείωση. Σοβαρή μείωση παρουσιάζουν ἐπίσης ὅλες οἱ δραστηριότητες πού σχετίζονται μέ τό ἐμπόριο καί τόν τουρισμό. Οι οἰκοδομικές, τουριστικές, ἐμπορικές καί μερικές βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις ἄρχισαν νά ἀπολύουν ἐργάτες. Έτσι φτάσαμε στήν ἀνεργία. Ὑπολογίζεται ὅτι τόν Ἰούνιο τοῦ

1973 ή ανεργία έφτασε στις 180-200.000 άτομα. Δέ θα είχαμε τήν ανεργία αυτή αν όλα αυτά τά χρόνια, αντί νά έπεκτείνονται οί αντιπαραγωγικοί τομείς τής οικονομίας, είχε αναπτυχθεί ή βιομηχανία τουλάχιστον στό βαθμό πού θά απορροφούσε τό έργατικό δυναμικό πού διοχετευόταν στις οικοδομές καί σέ άλλες παρασιτικές δραστηριότητες.

3) Πώς ή δικτατορία μεγάλωσε τίς εισοδηματικές ανισότητες

Όπως είπαμε, στις αρχές τής δεκαετίας του '60 οί εισοδηματικές ανισότητες στή χώρα ήταν μεγάλες. Τοῦτο προκύπτει από τά αποτελέσματα τής οικονομομετρικῆς έρευνας πού έκανα γιά τήν περίοδο εκείνη. Έπειδή λείπουν τά απαραίτητα στατιστικά στοιχεία (οικογενειακοί προϋπολογισμοί), ή ίδια έρευνα δέν μπορεί νά γίνει γιά τήν πρόσφατη περίοδο ώστε νά κάνουμε συγκρίσεις μέ τήν κατάσταση τής προδικτατορικῆς περιόδου. Παρ' όλα αυτά, από ένδείξεις πού έχουμε, φαίνεται ότι στή διάρκεια τής δικτατορίας οί εισοδηματικές ανισότητες μεγάλωσαν ακόμη περισσότερο. Η δημιουργία εύκολων κερδοσκοπικῶν εύκαιριῶν, ό πληθωρισμός καί οί άνευ προηγουμένου φορολογικές παραχωρήσεις καί προνόμια στό μεγάλο κεφάλαιο είχαν σάν αποτέλεσμα σημαντικές μετατοπίσεις εισοδημάτων καί πλούτου από τίς κατώτερες στις άνώτερες εισοδηματικές τάξεις του πληθυσμοῦ. Παραθέτουμε μερικά ένδεικτικά στοιχεία.

Τό 1973 ό μέσος όρος τῶν όνομαστικῶν ήμερομισθίων στή βιομηχανία αύξήθηκε κατά 12%. Τήν ίδια χρονιά οί τιμές τῶν τροφίμων, πού αποτελοῦν τά 2/3 τῶν δαπανῶν τῶν έργατικῶν οικογενειῶν, αύξήθηκαν κατά μέσο όρο 21,2% καί ό γενικός δείκτης τιμῶν καταναλωτοῦ 16%. Συνεπώς, τα πραγματικά ήμερομίσθια τῶν έργατῶν μειώθηκαν τό 1973 κατά 4-6%. Ένώ τά πραγματικά ήμερομίσθια μειώθηκαν, τό προϊόν κατά έργάτη στή βιομηχανία αύξήθηκε γύρω στό 10%. Από τά στοιχεία αυτά προκύπτει ότι οί βιομηχανικοί έργάτες έχασαν: α) 4-6% του εισοδήματός τους από τόν πληθωρισμό καί β) 10% από τή μή συμμετοχή τους στήν αύξηση του βιομηχανικοῦ προϊόντος, δηλαδή έχασαν συνολικά 10-18%. Αλλά καί στά προηγούμενα χρόνια ή αύξηση τῶν πραγματικῶν ήμερομισθίων ήταν μικρότερη από τήν αύξηση του προϊόντος κατά έργάτη. Στήν περίοδο 1967-1973, ένώ τό προϊόν κατά έργάτη στή βιομηχανία αύξήθηκε κατά 80%, τά πραγματικά βιομηχανικά ήμερομίσθια αύξήθηκαν μόνο κατά 46%. Παρόλο ότι δέν υπάρχουν στοιχεία, φαίνεται ότι τήν ίδια εξέλιξη είχε ή άμοιβή εργασίας καί στους άλλους κλάδους παραγωγῆς.

Τίς απώλειες αυτές εισοδήματος, όπως τίς εκτιμήσαμε πιο πάνω, καρπωνόταν ή πλούσια τάξη τών κεφαλαιούχων. Από στοιχεία πού συγκεντρώσαμε προκύπτει ότι τό μέσο ποσοστό ακαθαρίστων κερδών τό 1971 έφτασε περίπου τό 30% καί τό 1973 τό 45% τοῦ παγίου κεφαλαίου. Τό ποσοστό τοῦτο δέν ξεπερνοῦσε τό 12% τήν προδικτατορική περίοδο καί κυμαίνεται μεταξύ 7-8% σέ ξένες χώρες. Τά μεγάλα αὐτά ποσοστά κερδών δέν ἦταν ἀποτέλεσμα μόνο τῆς μετατόπισης εισοδημάτων ἀπό τούς μισθωτούς στούς κεφαλαιούχους μέσω τῆς πληθωριστικῆς διαδικασίας. Ἦταν συνάμα ἀποτέλεσμα τῆς χρηματοδοτικῆς ἐνίσχυσης καί τών φορολογικῶν παραχωρήσεων στό μεγάλο κεφάλαιο. Γιά τήν ἀκατάσχετη χρηματοδότηση τῆς κατασκευῆς κατοικιῶν καί τουριστικῶν ἐγκαταστάσεων μιλήσαμε προηγουμένως. Θά πούμε δυό λόγια ἐδῶ γιά τίς φορολογικές παραχωρήσεις τῆς δικτατορίας στό μεγάλο κεφάλαιο. Στίς φορολογικές παραχωρήσεις καί τά προνόμια πού ἴσχυαν τήν προδικτατορική περίοδο ἡ δικτατορία πρόσθεσε καί ἄλλα. Τά σπουδαιότερα ἦταν: Ἀπαλλαγή τοῦ συνόλου τών κερδών πού διέθεταν οἱ βιομηχανίες γιά ἐπενδύσεις, αὔξηση τών ποσοστῶν ἀπόσβεσης, ἀπαλλαγή ἀπό τό φόρο εισοδήματος τών μερισμάτων μέχρι ποσοῦ 15 ἢ 30.000 δραχμῶν, σημαντική μείωση τῆς φορολογίας εισοδήματος τών ἐφοπλιστῶν, ἀπαλλαγή ὀρισμένων κατηγοριῶν ἐφοπλιστῶν ἀπό τό φόρο κληρονομιῶν, δωρεῶν καί προικός. Οἱ φορολογικές αὐτές παραχωρήσεις μεγάλωσαν σημαντικά τήν ἀπόκλιση ἀπό τήν ἀρχή τῆς φορολογικῆς ἰσότητος, χειροτέρευσαν τήν κατάσταση διανομῆς τοῦ εισοδήματος καί στέρησαν τό δημόσιο ἀπό σημαντικά ἔσοδα. Καί ὅλα αὐτά χωρίς οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας. Ἀπό ἐκτιμήσεις πού ἔκανα, προκύπτει ὅτι ἡ ἀπώλεια δημοσίων ἐσόδων ἀπό τίς φορολογικές παραχωρήσεις στή βιομηχανία εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τίς ἐπενδύσεις πού προκαλοῦνται ἀπό τά κίνητρα αὐτά.

Ἀλλά καί ἡ εισοδηματική θέση τών ἀγροτῶν —πού στό μεγαλύτερο ποσοστό τους ἔχουν χαμηλά εισοδήματα— χειροτέρεψε σημαντικά σέ σύγκριση μέ τόν ἀστικό πληθυσμό. Ὁ ρυθμός αὐξήσεως τοῦ κατά κεφαλὴν ἀγροτικοῦ εισοδήματος (σέ τρέχουσες τιμές) ἀπό 11% τήν περίοδο 1963-1966 ἔπεσε στό 6,2% τήν περίοδο 1968-1971, ἐνῶ τό κατά κεφαλὴν ἀστικό εἰσόδημα ἐξακολούθησε νά αὐξάνει μέ ρυθμό γύρω στό 9,5%.

Ἀξίζει, τέλος, νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ πληθωρισμός, πέρα ἀπό τή μετατόπιση εισοδημάτων, προκάλεσε καί σοβαρή μετατόπιση πλούτου ἀπό τίς κατώτερες στίς ἀνώτερες εισοδηματικές τάξεις. Ἐνδεικτικό εἶναι τό ἐξῆς στοιχείο: Στίς ἀρχές τοῦ 1973, πρὶν ἀκόμη ξεσπάσει ἔντονη ἡ πληθωρική

αύξηση τῶν τιμῶν, ὑπῆρχαν στίς τράπεζες 115 δισεκ. δρχ. σέ καταθέσεις, μεγάλο ποσοστό ἀπό τίς ὁποῖες ἀνήκε σέ μικρά καί μεσαῖα εἰσοδηματικά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Τίς καταθέσεις αὐτές εἶχαν δανειστεῖ, σέ μεγάλο ποσοστό, μεγάλες ἐπιχειρήσεις. Ὁ πληθωρισμός μείωσε τήν ἀξία τῶν καταθέσεων τουλάχιστον κατά 16% μέσα στό 1973, μετατοπίζοντας ἀνάλογο ποσοστό πλούτου ἀπό τούς καταθέτες στούς δανειολήπτες.

4) Ἡ εὐθύνη τῆς δικτατορίας γιά τήν καθυστέρηση τῆς ἀνάπτυξης

Ἡ δικτατορία ἄλλαξε τήν πορεία οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς χώρας. Ἀπό τή βιομηχανική καί γεωργική ἀνάπτυξη στήν ὁποία ἦταν βασικά προσανατολισμένη ἡ χώρα, ἔστρεψε τήν πορεία πρός τήν τουριστική ἀνάπτυξη. Τήν ἀλλαγὴ αὐτῆς πορείας ὁμολογοῦν τά πιά κάτω δεδομένα:

Στήν περίοδο τῆς δικτατορίας ὑπῆρξε σοβαρή καθυστέρηση τῶν ἐπενδύσεων στή βιομηχανία⁸. Ὁ μέσος ἐτήσιος ρυθμός αὐξήσεως τῶν ἰδιωτικῶν βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων ἀπό 20,5% τήν περίοδο 1961-1966 ἔπεσε στό 10%, δηλαδή στό μισό, τήν περίοδο 1967-1971. Ἔτσι, τό ποσοστό πού ἀντιπροσώπευαν οἱ βιομηχανικές ἐπενδύσεις στό σύνολο τῶν ἐπενδύσεων τῆς χώρας ἔπεσε ἀπό 12,5% τό 1965 στό 10,3% τό 1971. Καμιά μεγάλη βιομηχανική μονάδα στούς τομεῖς προχωρημένης τεχνολογίας δέν ἔγινε στή διάρκεια τῆς δικτατορίας. Ἡ βιομηχανία ἐξακολούθησε νά ἀποτελεῖται κατά 95% ἀπό μικρές μονάδες πού ἀπασχολοῦν κάτω ἀπό 10 ἄτομα ἢ καθεμιά καί πού ἔχουν χαμηλὴ ἀπόδοση, ἐπειδὴ τό μικρό τους μέγεθος τίς ἐμποδίζει νά χρησιμοποιήσουν σύγχρονη τεχνολογία καί ὀργάνωση. Ἐξάλλου, ἡ δικτατορία δέν ἔκαμε καμιά οὐσιαστική προσπάθεια γιά τή βελτίωση τῆς ἐκπαιδευτικῆς στάθμης τοῦ πληθυσμοῦ, μέ συνέπεια ἡ ποιοτική ἀνεπάρκεια τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ νά ἀποτελεῖ γιά πολλά ἀκόμη χρόνια σοβαρό περιοριστικό παράγοντα τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης.

8. Ἡ μεγάλη αὐξηση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς στή διάρκεια τῆς δικτατορίας, πού ἐπικαλοῦνταν οἱ δικτάτορες ὡς ἔνδειξη βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, προερχόταν ἀπό τίς μεγάλες ξένες βιομηχανικές μονάδες πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στή χώρα πρὶν ἀπὸ τή δικτατορία καί ἀπὸ τήν κατάργηση τῶν δασμῶν στίς χώρες τῆς ΕΟΚ γιά ἐλληνικά βιομηχανικά προϊόντα, σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῆς συνθήκης τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1962.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Υπερβάλλουσα ζήτηση και επιδράσεις της στις τιμές και στο ισοζύγιο πληρωμών
(σέ δισεκ. δραχμές)

	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
1. Παραγωγή προηγούμενου έτους (Y_0)	198,4	215,6	235,0	262,5	293,0	325,3	376,8
2. Έθνική δαπάνη τρέχοντος έτους (X)	227,2	250,5	281,4	312,7	345,1	398,9	533,6
3. Άνοιγμα έθνικής δαπάνης ($X-Y_0$)	28,8	34,9	46,4	50,2	52,1	73,6	156,8
α. Αύξηση παραγωγής ($y-y_0$)p	14,0	17,7	21,8	22,2	23,3	34,7	48,3
β. Υπερβάλλουσα ζήτηση ($p-p_0$) + D	14,8	17,2	24,6	28,0	28,8	38,9	108,5
— Αύξηση τιμών ($p-p_0$)y	3,3	1,8	5,6	8,3	8,9	16,8	63,6
— Άνοιγμα εισαγωγών (D) (έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών)	11,5	15,4	18,8	19,7	19,9	22,1	44,9

Σημείωση: Για τόν υπολογισμό τών μεγεθών του πίνακα χρησιμοποιήσαμε τό απλό άλγεβρικό υπόδειγμα $X-Y_0 = (y-y_0)p_0 = (p-p_0)y + D$, όπου: X = έθνική δαπάνη τρέχοντος έτους, Y_0 = παραγωγή προηγούμενου έτους, $(y-y_0)p$ = αύξηση παραγωγής σέ σταθερές τιμές, $(p-p_0)y$ = αύξηση τιμών, D = άνοιγμα εισαγωγών (έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών).

Τά αρχικά στοιχεία γιά τούς υπολογισμούς πήραμε από τούς «Έθνικούς Λογαρισμούς τής Ελλάδος».

Σοβαρότερη ήταν ή καθυστέρηση στή γεωργία. Ό μέσος ετήσιος ρυθμός ανόδου του άγροτικού προϊόντος από 3,1% τήν περίοδο 1958-1963 καί 3% τήν περίοδο 1963-1966 έπεσε στό 1,7% τήν περίοδο 1967-1973. Η πτώση αυτή δέν μπορεί ν' αποδοθεί σέ δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Σχετίζεται άμεσα μέ τήν πολιτική τής δικτατορίας. Τό 1969 οί άγροτικές επιδοτήσεις μειώθηκαν κάτω από τά επίπεδα του 1966. Παράλληλα, ή μερίδα τών άγροτικών επενδύσεων στό σύνολο τών επενδύσεων τής χώρας μειώθηκε από 13% τό 1966 στό 10% τό 1972. Καμιά αποτελεσματική πολιτική δέν εφαρμόστηκε γιά τή μεγέθυνση του γεωργικού κλήρου, τή δημιουργία μεγάλων άγροτικών μονάδων καί τήν εισαγωγή σύγχρονης τεχνολογίας στόν άγροτικό τομέα. Όλα αυτά σέ συνδυασμό μέ τή μαζική μετανάστευση τών άγροτών στά αστικά κέντρα καί στό έξωτερικό δημιούργησαν συνθήκες στασιμότητας στόν άγροτικό τομέα.

Σέ αντίθεση μέ τή βιομηχανία καί τή γεωργία, ή δικτατορική κυβέρνηση ενίσχυε μέ κάθε μέσο τήν ανάπτυξη του τουρισμού. Χορηγούσε χωρίς φειδώ δάνεια μέ ευνοϊκούς όρους γιά τουριστικά ξενοδοχεία καί εγκαταστάσεις. Στήν περίοδο 1967-1973 ή χρηματοδότηση του τουρισμού εξα-

πλασιάστηκε, ενώ τῆς γεωργίας καί τῆς βιομηχανίας ἀπλῶς διπλασιάστηκε. Θέσπισε γενναιόδωρες φορολογικές παραχωρήσεις στίς τουριστικές ἐπιχειρήσεις καί προσανατόλισε τήν ἐπενδυτική δραστηριότητα τοῦ δημοσίου στήν ὑποβοήθηση τῆς τουριστικῆς κυρίως ἀνάπτυξης (ἐξωραϊσμοί πόλεων, τουριστικοί δρόμοι κλπ.).

Ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆ πορείας πρὸς τήν τουριστικὴ ἀνάπτυξη προδίκαζε οἰκονομικὴ στασιμότητα καί ἀλλοίωση τῆς φυσιογνωμίας τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας στό ἀπώτερο μέλλον. Ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη ὁ τουρισμός ἔχει περιορισμένες δυνατότητες ἀνάπτυξης. Ὄταν ὁ ἀριθμὸς τουριστῶν κατὰ τετραγωνικὸ χιλιόμετρο φτάσει κάποιο ἀνώτατο ὄριο, ἐξαντλοῦνται οἱ δυνατότητες τουριστικῆς ἀνάπτυξης καί, ἂν ἡ χώρα βασίζει τήν ἀνάπτυξή της ἀποκλειστικά στόν τουριστικὸ τομέα, εἶναι βέβαιο ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θά μπεῖ στό στάδιο οἰκονομικῆς στασιμότητος καί μαρασμοῦ. Ἀντίθετα, τὰ περιθώρια ἀνάπτυξης τοῦ ἀγροτικοῦ τομέα στή χώρα μας ἦταν καί εἶναι ἀκόμη πολὺ μεγάλα, ἂν ἐφαρμοσθεῖ πολιτικὴ προωθήσεως δυναμικῶν ἀγροτικῶν προϊόντων ὑψηλῆς εἰσοδηματικῆς ἐλαστικότητος ζήτησης (κτηνοτροφικά, φρούτα κλπ.) καί εἰσαχθεῖ νέα τεχνολογία πού θά συντελοῦσε σέ σημαντικὴ αὔξηση τῶν ἀποδόσεων. Ἐξάλλου, οἱ δυνατότητες ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας εἶναι ἀπεριόριστες.

Περὶ σσότερο ὀδυνηρὲς προσιωνίζονταν οἱ κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τήν ἀνάπτυξη τοῦ τουρισμοῦ. Ὁ τουρισμός ἀρχισε νὰ ἀλλοιώνει τὴ φυσιογνωμία τῆς κοινωνίας. Μακροχρόνια, ἡ τουριστικὴ ἀνάπτυξη θά δημιουργοῦσε μιά κοινωνία ὑπηρετῶν, ἓνα λοῦμπεν προλεταριάτο χωρὶς κοινωνικοὺς προβληματισμούς, χωρὶς ἀνησυχίες γιὰ τήν κατάκτηση ἀνώτερων ἐπιπέδων εὐημερίας καί πολιτισμοῦ. Μιά τέτοια κοινωνία πού θά εὐνοοῦσε τὴ διαιώνιση τῆς τυραννίας φαίνεται ὅτι ὀνειρεύονταν οἱ δικτάτορες.

Ἡ καθυστέρηση τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης στή διάρκεια τῆς δικτατορίας θά ἔχει ὀδυνηρὲς συνέπειες γιὰ τήν οἰκονομικὴ μοίρα τῆς χώρας. Ἡ συνθήκη σύνδεσης τῆς Ἑλλάδας μέ τήν Κοινὴ Ἀγορά, πού ὑπογράφηκε στήν Ἀθήνα, τό 1962, ἄφηνε στή χώρα μιά χαριστική περίοδο δασμολογικῆς προστασίας 20 ἐτῶν γιὰ νὰ ἀναπτύξει τοὺς δυναμικοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας καί τῆς γεωργίας. Στό χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἔπρεπε ἡ χώρα νὰ ἐπιτύχει τεράστια συσσώρευση κεφαλαίου σέ μεγάλες βιομηχανικὲς καί ἀγροτικὲς μονάδες μέ σύγχρονη τεχνολογία, πού θά αὔξανε τήν παραγωγικότητα τῆς οἰκονομίας στά ἐπίπεδα τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Μόνον ἔτσι θά κατόρθωνε νὰ ἐπιβιώσει ἡ χώρα στόν εὐρω-

παϊκό χώρο. Τά έφτά χρόνια δικτατορίας καθυστέρησαν άνεπανόρθωτα τήν διαδικασία αύτή κεφαλαιϊκής συσσώρευσης. Τά όχτώ χρόνια πού μένουν ακόμη μέχρι τήν πλήρη ένταξη τής χώρας στήν Κοινή 'Αγορά δέ φτάνουν γιά μιά τέτοια τεράστια προσπάθεια. 'Η επιβίωση τής χώρας στήν Ευρωπαϊκή Κοινότητα έγινε προβληματική. 'Η ευθύνη τών αύτουργών τής δικτατορίας καί όσων συνείργησαν στήν διατήρησή της εΐναι μεγάλη.